

Jaroslav Med

B á s n í k V i k t o r D y k

/Přednáška v Literárněvědné společnosti k 110. výročí
narození Viktora Dyka/

Při příležitosti slavnostního večera k 110. výročí Dykova narození by nebylo jistě vhodné, abych zde uvažoval o některých úzce specifických problémech Dykovy poetiky apod., spíše bych zde chtěl vzdát hold Dykovu básnickému umění a pokusil se ukázat v čem byla a je Dykova básnická velikost a v čem je aktuální životnost jeho díla. Nikdo, ani ten komu je Dykovo básnické dílo cizí, nemůže popřít, že Dyk byl a je velkým básníkem, že patří k velkým postavám české literatury 20. století, a přesto musíme bohužel konstatovat, že ho potkal dost nezáviděníhodný osud typizovaného literárního klasika, že je málo čten a že z jeho nesmírně rozsáhlého a všestranného díla zůstává v povědomí čtenářů jen velmi málo: čítankově proslulá je jeho báseň Země mluví, zvláště její pointa skoro znárodněla, občas se hraje jeho Zmoudření Dona Quijota, občas se objeví Krysař nebo výber z jeho poezie - a to je tak všechno. A přitom uvažujeme-li nad rozsáhlostí a mnohvrstevností Dykova díla, tak snese srovnání snad jedině s Karlem Čapkem; Dyk psal nejen poezii a prózu - a ne ledajakou prózu, jeho povídky z Písňe o vrběv lecčems předjímají prózy bratří Čapků a F. Šrámka, - ale také dramata, a to nejen slavné Zmoudření Dona Quijota, ale i neobyčejně závažného Posla, Velikého mága či Revoluční trilogii. Jeho pokusy o veršovanou epiku jsou zcela osobitým básnickým činem - vzpomeňme jen na Milou sedmi loupežníků -, jeho studentské romány - to jevíce závažný dokument o situaci mladé generace na přelomu století, i když

dnes patrně nečitelný bez rozsáhlého komentáře. Nelze také nepřipomenout Dyka-satirika; kolik měla česká literatura od dob K.Havlíčka-Borovského satiriků Dykova formátu? - myslím, že by nám na jejich počet lehce stačily prsty jedné ruky, a přitom např. jeho Pohádky z naší vesnice - to je jedna z nejkoncepčněji pojetých satirických knih české literatury. Vedle těchto základních tvůrčích aktivit Dyk nejen překládal, a to poezii i dramata, ale také pěstoval nejrůznější publicistické žánry, psal memoáry, ~~př~~ přednášel, redigoval atd. atd. Z tohoto neobyčejně rozsáhlého a velice členitého prostoru Dykova díla toho zůstalo ještě dost a dost, co může a také oslovuje dnešního čtenáře.

Nechme ale těchto úvah o životnosti Dykova díla a o dluhu, který vůči němu má naše současné ediční praxe, a raději se pokusme ukázat základní obrysy Dykova básnického zjevu.

V.Dyka můžeme považovat za básníka z boží milesti, jak se někdy říká o spontánních básnických talentech. Zdá se, že poezie pro něho byla tak přirezeným výrazovým prostředkem jako dýchání. Všichni Dykovi pamětníci se ve svých vzpomínkách na něho shodují v jednom: Dyk dokázal psát verše kdykoli a kdekoli, jakékoliv téma, které mu přátelé předložili, ať již vážně nebo žertem, dokázal převést do veršů, jako z rukávu prý sypal rýmy na nejrůznější slova, a tak nás v této souvislosti musí napadnout analogie s V. Nezvalem, který ani v hromadě sněhu, kam ho kamarádi hodili, nepřestával chrlit verše. Podobnou schopnost měl tedy i V.Dyk - vždyť v ~~j~~ jednom z interviewů sám sebe ironicky nazval vášnivým psavcem a konstatoval, že psal verše už od dětství. Už v tercií byl prý uznávaným veršetepcem třídy, který psal satirické veršičky a pekusil se dokonce napsat verševanou divadelní hru.

S opravdovým Dykem-hásníkem se ale setkáváme až v letech 1895-1896, kdy začíná psát opravdovou poezii; ve svých dvaceti letech vydal svou prvotinu *A porta inferi*, v její předmluvě pohřbí V.Součka, svůj raný pseudonym, aby se stal už natrvalo jen a jen Viktorem Dykem.

V této době začíná Dykův básnický vývoj, který je od samého počátku pln paradoxů, které budou Dyka provázet po celý život. Vstupuje do literatury pod vlivem symbolistně dekadentního programu, a přesto se velmi tvrdě brání označení dekadent. Stačí také jen letmý pohled na Dykovy verše, aby bylo zřejmé, jak daleko mají k hlaváčkovské hudebnosti nebo k březinovské symbolice a jak blízko mají naproti tomu k tvorbě J.S.Machara, a přesto nemá Machar zavišejšího odpůrce, než je V.Dyk. I když vztah Machar - Dyk mohl v mnohém připomínat poměr učitele a žáka - a Machar to také nejednou připomněl, když byl Dykem napadán - je Dykův protimacharovský odpor bezmála jakousi obsesí. S Macharem se posléze smířil až v předvečer první světové války, kdy je oba sblížily společně prožívané obavy o osud českého národa. Dyk, odmítající etiketu dekadentního básníka, ale patřící ke kmenovým autorům *Moderní revue*, nemohl zůstat nešetřen symbolistně dekadentních vlivů, jž jen proto ne, že miloval Baudelaira, Verlaina, ale i Hlaváčka, a přesto neváhal napsat v *Konci Hackenschmidově* tyto nejapné veršičky: "Celý Váš O.Březina - abstrakce, nejasnost, konina", jako kdyby zůstal slepý k hodnotám Březinovy poezie.

Uvádíme-li tyto paradoxy Dykových literárních počátků, je to jen proto, že právě jimi a na nich lze ukázat, jakými

cestami se formovala Dykova básnická osobnost, než dosáhla své osobitosti a svého zcela neopakovatelného básnického habitu. Domnívám se, že právě v tomto rozkvyvu, mezi vším dobovým, co na Dyka působilo - Dyk sám se po letech přiznal, že se Březinova vlivu bál, a proto ho tak ostře napadl - a mezi jeho probouzející se osobitostí, je ukryta cesta básníka, hledajícího společného jmenovatele pro vše, s čím se setkal či měl setkat. Definoval-li sám sebe jako básníka, jehož duch neguje, popírá a zapírá, zdá se, že v podstatě protirečil sám sobě, svému ~~nejvnitřnějšímu~~ nejvnitřnějšímu založení, které bylo skrz naskrz pozitivní. Proto také mohl najít onoho společného jmenovatele v jediné věci, v jediném pojmu: a to v službě nějakému úkolu, nějaké ideji. Uvědomme si, že není v Dykově díle bezmála frekventovanějších pojmů, než jsou pojmy úkol a povinnost, to jsou doslova jakési sémantické emblémy, jimiž Dyk neustále zdůrazňoval služebnost své poezie. Služebností zde samozřejmě nemyslím nic pejorativního, nemám na mysli ono básnické posluhování konjunkturálně proměnlivým ideám dne, ale chápu ji dykovsky jako něco, čím chci být pro jiné, čím chci sloužit druhým jako jeden z nich. A komu či čemu chtěl sloužit Viktor Dyk? Ve jménu čeho se chtěl angažovat tento bytostný racionalista, jemuž byl naprosto cizí například jakýkoliv náboženský přesah; v tomto punktu byl liberálem až do morku kostí. A že Dyk hledal od počátku něco nadosobního, co by dalo jeho životu i dílu smysl a identitu, to je zřejmé od samého začátku jeho tvorby. Vždyť už u mladého Dyka pozorujeme něco zcela jedinečného a pozoruhodného, co bylo v tehdejší době vypjatého individualismu naprostou výjimkou:

Dyk jakoby nechtěl být subjektivním lyrikem, všechny emoce lyrického subjektu okamžitě potlačoval, aby mohla vyniknout síla myšlenky. Jakmile se básníkovi zdálo, že není dostatečně tím, kdo je především pro druhé, okamžitě se dostavila "paní Ironie a dívá se mu s chechem přes rameno", aby ho odvedla od jeho subjektivních prožitků k nadosobním úkolům, jimiž jediné chtěla jeho poezie žít.

Jestliže jsem vyslovil slove ironie, zastavme se u něho na okamžik a konstatujme, že je to jedna z nejpříznačnějších kvalit Dykovy veškeré tvorby, že se stala doslova specifickým znakem básníkova přístupu ke skutečnosti. Může se dokonce zdát, že byla přímo součástí jeho mentality, která vše racionalizovala, aby vzápětí propukala v hoře z rozumu. Dykův ironický postoj ke skutečnosti ovlivňoval mnohostranně výstavbu jeho veršů, próz i divadelních her; ironikem stále prožívaný protiklad rubu a lícu to byl, který podněcoval básníkova zálibu v antitezích a paradoxech. Jak přitom nevzpomenout Dykova doslova erbovního paradoxu - V dny přišed smutné, oddal jsem se smíchu - v němž je jako v kostce obsaženo vše, čím Dyk trpěl a čím se snažil své utrpení překonávat.

Ale vraťme se k Dykově touze nejzákladnější, k jeho touze po tom, aby se jeho tvorba mohla přimknout k něčemu nadosobnímu, čemu by mohla bezvýhradně sloužit. A toto nadosobní našel Dyk jednou provždy v českém národě, jehož samostatnost se stala Dykovým snem a mravní obreda jeho základním úkolem. Bylo mu něco málo přes dvacet let, když napsal:

Já cítil naší odvislosti hněv,
já cítil naší odvislosti bídu,

než dopadne mi hruda na rakev,
chci jít v řadách svého lidu.

A o málo později v Noční elegii to už není pouze hlas hněvu, ale typicky dykovské tázání se po smyslu existence, jež nemůže mít mravní opodstatnění, neklade-li si náročný úkol, jímž by rostla.

Se svým talentem, jenž snad se v tobě kryje,
čímś přispěl k zmocnění národní energie?

Nad Prahou usnuvší jdeš s nerušeným klidem:

rci, dítě Polabí, čím přispělo jsi lidem?

Od tohoto okamžiku, samozřejmě se značnou dávkou zjednodušení, můžeme říci, že se Dyk stává básníkem národního osudu a básnickým analytikem národních mravů. Jeho poezie chce burcovat ospalé Čechy, chce je probouzet k činu, a tak se Dyk proměňuje až v básnického moralistu, který neváhá a s flagelantskou rozkoší bičuje všechny nedostatky české národní povahy a morálky. "Nebude u nás nikdy ani trochu hrlosti a sebevědomí? Jsme navěky předurčení k ubohé žebrácké holi? Kolik lidí už zde pracovalo marně, kolik energie se zde vyplýtvale?" - volá Dyk v dubnu 1909 při pohledu na českou politickou scénu. Pojem národa mu v té době už splýval s pojmem absolutna, jeho integrální nacionalismus už měl bezmála rysy náboženské víry, která sleduje všednodennost jen jako odraz transcendentály směřující k výšinám nadlidské velikosti. Jestliže Dykova básnická tvorba dovedla své romantické kořeny korigovat racionální střízlivostí, ve svém vztahu k národu Dyk žádný korektiv neměl a tak jen ještě prohluboval ono nerudovské "tebe bych národe, tebe bych nepřežil"; jedně tak si lze

vysvětlit, že Dyk kladl často na politiku nemožné požadavky vyslovené romantické povahy, a že chtěl na průměrných politických, aby se podobali antickým hrdinům. Jeho upřímná touha po sebeobětování ve prospěch národa, jeho až mesianistická víra v národní samostatnost, ligerárně ztvárněná ve vrcholných básních Válečné tetralogie, z něho učinily po jistou dobu opravdového básnického mluvčího českého národa. Proto je Dyk dodnes považován za jednoho z nejtypičtějších představitelů vlastenecké poezie, za básníkačešství, i když se při četbě jeho veršů nemůžeme ubránit pocitu, že země, která k němu mluví, má spíše obrysy země jeho snů než reálných Čech, v nichž prožil svůj život.

I když Dyk našel v absolutnu národa pevný bod, po němž tak toužila jeho neklidná bytost, přesto nemohl překonat svoji základní romantickou rozpolcenost: psal verše, prózy i dramata plné niterné touhy přitakat životu, ale jeho rozum skutečnost neustále zkoumal a varoval jej. Byli-li romantikové prvními umělci, kteří plně prožili pocit, že vše je rozdvojeno, že moc sjednocení zmizela ze života lidí, že protiklady ztratily svůj živoucí vzájemný vztah a osamostatnily se, byl Dyk po celý život bytostným romantikem. Měl velmi rád Novalise a často citoval při různých příležitostech jeho verše: "die Welt ist kein Traum, sie soll aber ein Traum werden...", ale nikdy nepodlehli pokušení uniknout do říše jeho modrého květu; byl z rodu romantiků vzpoury a nepoddajnosti, kteří žijí a jsou stravováni všudypřítomným rozporem, všudypřítomnou dichotomií snu a skutečnosti. A ta se u Dyka promítala do všeho: absolutno

ideálu je srovnáváno s všední realitou, velikost snu s malestí doby, toužení s nemožností jeho naplnění. Tento rozkmýt mezi dvěma póly byl základní konstantou Dykova naturelu: jeho srdce stále prahlo po velikosti a dokonalosti, zatímco jeho rozum věděl, že k nim nikdy nemůže dospět. Proto máme v jeho tvorbě neustále pocit jakési melancholické rozpolcenosti: básníkově toužící a chtějící já je zde a není zde, je neustále na cestě za svým ideálem či snem, je poutníkem hledajícím něco, co mu neustále uniká.

Dyk vstoupil do literatury jako individualista a asociál pod pyšným praporem negace. "Můj samotářský ideál nikomu nepodával ruku" - psal, a při tom po celý život nechtěl nic jiného než splynout s kolektivem, stát se jeho hlasem, mluvčím jeho nadějí. I když se mu to v zenitu jeho válečné tvorby podařilo, přesto zůstával stále individualistou, bojícím se o svou vnitřní svobodu a nechtějícím se nechat znásilnit ani krásou, ani láskou; proto se tak často utíkal k snům a iluzím, protože jedině v nich cítil volnost bez korektivu tvrdé reality. A napsal-li "nechraničena je síla ducha", můžeme k tomu dodat, že by bylo lepší, kdyby mluvil o síle snu, protože jedině v říši snů nalézal obrazy, které nemohl nalézt ve skutečnosti. Také svůj prapor negace Dyk nikdy zcela neohodil, i když se po celý život snažil vyjít z temnot záporu do světla kladu. Toužil stát se "světlenošem národní velikosti", a přitom zůstával ~~snáky~~ posedlý negací a doslova se vrhal na všechno záporné v českém životě, jako kdyby nebylo nic pozitivního, na čem by mohl spočinout jeho neklidný duch.

Dyk chtěl být básníkem vroucnosti, a přitom byl rozeným ironikem, nesmírně silně toužil po lásce, a přitom dělal vše pro to, aby nemohl být milován; byl ostražitý tam, kde měl být otevřený a spontánní, byl hrdý ve chvíli, kdy všechno volalo po pokoře. Rozum a ironie mu bránily cele se oddat, proto také nikdy nenapsal skutečnou milostnou básně. Jeho jedinou láskou byl národ, jedinou vášní sen o národní velikosti. Veškeré svoje boje a zápasy vedl ve jménu tohoto snu. A protože chtěl tento sen proměnit za každou cenu v realitu, jevil se mnohým jako směšná postava radikála se srdcem tradicionalisty. Svár snu a skutečností nenaplňoval Dyka metafyzickou trýzní, spíše podněcoval jeho iluzionismus, nebyl tedy romantikem máchovského rodu, jeho ideologické vnímání reality jej vedlo spíše k politice než k metafyzice. Politiku a tradice potřeboval asi proto, aby jimi naplnil své srdce, aby sám sebe přesvědčil o své aktivitě, aby jimi překonal trpnost své nikdy zcela nevyhaslé skepse. A toužil-li po absolutnu, rozum jej stále znovu varoval, že nic kromě smrti není absolutní. Snažil se tak úpěnlivě dovolávat mrtvých, a opíral se o jejich svědectví, protože smrt byla a je jediným skutečným absolutnem.

V jedné časopisecké poznámce čteme slova, která stojí za to, abychom je ocitovali. Dyk se zde pokusil definovat své pojetí úkolu a napsal: "Musíme si klást úkoly nemalé, musíme chtít otevřít oči slepým, posilnit ochabující, rozmnožit krásu, prohloubit poznání. Úkolem může být smích, kde lidé truchlí, a smutek, kde ostatní jsou veselí. Úkolem může být i slovo, kde všichni jsou němí. Nemáme všichni stejných úkolů, ale každý máme svůj úkol. - Buďme si vědomi svého úkolu!" Definoval-li Dyk úkol a s ním i povinnost jej splnit, jako

smysl lidského bytí, definoval tím, myslím, i smysl a poslání své umělecké tvorby.

Na konci svého dykovského uvažování bych chtěl říci ještě jediné: tento básnický absolutista z rodu "snílků, kteří pojmou cti obětovali realitu" /O.Fischer/, neopouštějící myšlenku, i když byla zcela nereálná, byl také bohužel politikem. A byl-li Dykův iluzionismus často plodným inspirativním podnětem jeho umělecké tvorby, byl vždy hroben jeho politiky. Sen o národní velikosti Dyka často oslepoval natolik, že ani nepostřehl, že se spojuje s politickými silami a osobnostmi, proti nimž v podstatě bojovalo celé jeho umělecké dílo. Ale myslím, že bybylo uvážlivé a spravedlivé, abychom Dyka politika nechali odpočívat na hřbitově, tak jako tam odpočívá Jirásek politik, protože politické problémy, jimiž se trápil a nad nimiž uvažoval, už dávno patří pouze historii, zatímco nejedno z jeho uměleckých děl je stále živé a mluví i k dnešnímu čtenáři. Tento básník, který chtěl "pronést jesení chladnou svůj úsměv májový", je živý nejen kovovou úsečností svých veršů, jimiž může stále příkladně ovlivňovat ty, kdož bez ostychu a bázně plýtvají slovem, ale je živý především svou mravní a uměleckou opravdovostí, s níž odsuzoval každou bezpáteřnost a malost. Před námi jako před Dykem leží mnoho úkolů, máme také ideály cti, obětavosti a věrnosti úkolu, které nelze opustit, abychom nepřestali být lidmi, kterým záleží na tom, čím jsou a zač jsou odpovědni. A selhávali naše vůle před bezmocí i zde k nám promlouvá Dyk svou vírou v budoucnost.

A posléze, když úděl dovršen,
do ticha velkého jdi beze slova,
tak jako pták se umíraje schová,
neb píseň, která nitro rozvlíní,
teprve příští ticho doplní.